

אה"ח 1234567

סדר ותיקון עשיית מקוה מהגאון בעל החזון איש זצ"ל

שאלת הגאון רבי מאיר ליבערמאן זצ"ל אב"ד יעלענאווע יצ"ו

תשובת הגאון החזון איש זצ"ל

אה"ח 1234567

והגאון רבי עזריאל זעליג נח קושלעווסקי זצ"ל אב"ד אגוסטאו יצ"ו

לפנינו פרסום ראשון של תשובת מרן החזון איש ז"ל, שעניינה סדר ותיקון עשיית מקוה. תשובה זו מחודשת הן מבחינת תוכנה, כאשר הארכנו לקמן, והן מצד עצמה, לאשר היא מתקופתו המוקדמת של מרן החזו"א, שנת תרפ"ח, טרם היוותו תל שכל פיות פונים אליו.

גיעתו הגדולה של מרן החזו"א בהלכות מקוואות החמורות, ידועה לכל באי שער ספרו הגדול^א, ופעליו הכבירים בבנין מקוואות ותיקונם, הלא אבן מקיר תזעק, הם כמאה מקוואות שהוקמו ושוכללו על ידו, באמצעות שליחו הנאמן הרה"ח ר' **זעליג שפירא** ז"ל.
^{אוצר תחכמות}

יחסו המיוחד של מרן החזו"א לענין קדוש זה, אשר כפי שהתבטא, 'יסוד קיום תורתנו הקדושה תלוי בו'^ב, ניכר היטב גם מתוך המכתב שלפנינו: הרב השואל - הוא הרב הגאון **רבי מאיר ליבערמאן** רבה של **יעלעניעווא**, שהכיר את החזו"א מעיירת הולדתו **סטויבץ** - הציע בפניו איזה בעיות בתיקון המקוה של עיירתו, והחזו"א משיבו תומ"י על אותו הדף וכותב בתחילתו: **'מכתב דנא הגיעני היום בשווי הביתה מנאות הקיץ ועדיין לא נסדרו הסדרים בבית, ולכן לא נודמן לי גם פסת נייר ובהיות שאין ראוי הדבר להחמיץ הנני ממהר בזה'**.

הגר"מ ליבערמאן שיגר את שאלתו אל הגאון בעל חזון איש זצ"ל ואל הגאון **רבי עזריאל זעליג נח קושלעווסקי** רבה של **אגוסטאו**, ותשובותיהם מתפרסמות בזה לראשונה. תודתנו נתונה להרבני הנכבד מו"ה **יעקב האוזמאן** שיחי אב"י **בלאס אנדזשעלעס** יצ"ו, נכד הגר"מ ליבערמאן ז"ל, על מתן רשותו בפרסום התשובות וברכת הלומדים נתונה להם. ויחקק לזכרון עולם בהיכלי התורה את נשמת **הרב מאיר בן הרב שלמה ליבערמאן ז"ל**, גלב"ע ה' תמוז תשל"ו, ואת נשמת **הרב ישראל אריה בן הרב יהודה לוי האוזמאן ז"ל**, גלב"ע בכ"א טבת תש"ן. תקום לזכותם זכות הפצת מעיינות התורה וזכות לימוד התורה של רבים ותנצב"ה.

כמו כן ברכותינו שלוחות אל כבוד הרה"ג סופר מהיר **רבי בצלאל דבליצקי** שליט"א **מבני ברק** יצ"ו, שערך תשובות דלהלן בטוטו"ד ובבהירות נפלא באופן השווה לכל נפש, והרה"ג **רבי אהרן רייצער** שליט"א **מלונדון** יצ"ו, שעבר על התשובות והוסיף הערות יקרות וחשובות אשר נשתלבו בתוך המאמר. ברכות התורה יחולו על ראשם.

א. 'גיסו הג"ר שמואל גריינמאן ז"ל סיפר בהספדו לאחר הסתלקותו, יודעני שישב בביתו (בווילנא) שלושה חדשים חמש עשרה שעות ביממה ולמד את המשנה שש מעלות' שבמסכת מקואות עד שאפילו התינוקות בבית ידעו את המשנה בעל פה והיתה שגורה בפייהם' - דגלנו, חשון תשי"ד הובא בפאר הדור ח"א עמ' רס"ו.

ב. כמש"כ בשמו גיסו הגאון בעל קהלות יעקב זצ"ל, עיין קריינא דאיגרתא ח"ב ס' תתקע"ד.

מבוא לתשובת מרן החזו"א

תשובה זו שלפנינו ענינה כאמור סדר עשיית מקוה של מי גשמים, בימות החמה שאין גשמים מצויין. ואגב כך נזכרים בה כו"כ מחידושי מרן החזו"א שנודעו לימים מתוך ספריו. אכן בכמה דברים נמצא חילוק בין מש"כ בספרו, להאמור כאן. עד ששיטה שדחאה לגמרי שאין מקום לחוש לה, הכא החמיר בה. ואחר העיון כמדרומה שעלה בדינו בעו"ה לכאר בטוב טעם השינוי, המשתלשל מחילוק המציאות וכאשר יבואר הכל להלן.

כאמור תשובת החזו"א יש בה ריבוי ענינים, שבאים בה בקיצור וכמקשה אחת. ואמרנו כי טוב איפוא, להציע עיקר הדברים המבוארים בתוכה, ובוה גם נפתח פתח לקורא שאינו מצוי עתה בעניני מקוואות, למען יוכל לרוץ בהם, לא יעף ולא יגע. בשולי תשובת הרב השואל והגאון החזו"א, נתנו ציונים לדברים שנתבארו בהרחבה במבוא.

פתח דברינו בדברי הרב השואל:

מקוה של זוחלין אם יכול לטהר שאובין

א. במקומו של הרב השואל, לא היה מצוי מעיין סמוך לבית הטבילה, ומימי הטבילה שלהם היו באים מאגם של מי גשמים שהיה מצוי בסמוך לו. אבל בימות החמה היה האגם מתייבש ולא היו מימיו מקלחין עד בית הטבילה. וממילא הוזקקו לזריעה, היינו לשפוך מים שאובין בבור מי הגשמים¹, עד שיצאו מימיו לבור הטבילה והרב השואל פקפק בזה, כיון דהבור של המי גשמים שלהם לא היה עשוי כהוגן, באופן שיש מקום לדונו כמקוה שמימיו זוחלין, א"כ אי אפשר לשפוך לתוכו מים שאובין ולהכשירן. בצירוף עוד פקפוקים כמבואר במכתבו של הגרעו"נ קושלעווסקי לקמן.

והנה הרב השואל לקח לו כדבר פשוט, דמ' סאה שהם זוחלין, אינם יכולים לטהר שאובין הבאים בתוכן. והגאון החזו"א בתשובתו לקמן מקבל עיקר הנחתו זו. וכן העלו כמה אחרונים² ויש שהשיגו ע"ז³. ועיקר הדבר תלוי בגדר פסול זחילה, אם הוא פסול על המקוה, שאין לו שם מקוה כל שאינו אשבורן, או שזוחלין הוא פסול וחסרון בטבילה. אבל המקוה, שם מקוה עליו, כמו לענין שיחשב מחובר שאינו מק"ט ועוד⁴.

ג. לא נתברר כה"צ, מפני מה מעיקרא נתקן בור זה, שכן בימות הגשמים היו המים שבאגם נמשכים עד בור הטבילה. ואולי נעשה כן לימות החמה לשם זריעה, אך יכלו לשפוך השאובין בתוך האגם (כמו שהעיר הרב השואל בדבריו) ועיין במכתבו של הגרעו"נ קושלעווסקי לקמן.

ד. בתשובת הגרעו"נ קושלעווסקי לקמן, מבואר ציור המקוה יותר, ושם שבור הטבילה היה גבוה מבור מי הגשמים, ולא נתבבר אצלי המציאות בזה איך היו המים עולים למעלה, אכן להלכה אין נפק"מ בזה.

ה. שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' קצ"ח ובית שלמה יור"ד סי' פ"ו, ועיין מהרש"ם ח"א סי' קמ"ה ועוד.

ו. הגאון מהר"ם אריק בשו"ת אמרי יושר ח"ב סי' ע"ג ועוד.

ז. עיין אמרי משה סי' א' שהאריך בזה בדברים נעימים ועיין שער"י ש"ג פכ"ז ואג"מ יור"ד ח"א סי' קי"ב בענין זה.

ואמנם עיקר הנידון כבר נפתח בראשונים¹. תנ"ך²: בור שהוא מלא מים שאובים והאמה ^{אוצר החכמה} נכנסת לו ויוצאה ממנו, לעולם הוא בפסולו עד שיתחשב שלא נשארו מהשאובים שהיו בבור שלשה לוגין. והקשו הר"ש³ והרא"ש⁴ מפני מה לא יוכשרו השאובין שבבור מהשקה של המים שבאמה. ות' דאירי בחדלית של מי גשמים שאין בה מ' סאה. והו"ד בש"ך שם. אבל מהרי"ט⁵ כתב דאפשר דגם בכה"ג לא יהני כיון שהמים זוחלים. והנה מדברי הני ראשונים מוכח דס"ל דאם היה מ"ס באמה, היו המים הזוחלין מטהרין לשאובין שבבור. ^{או"ח 1234567} וע"ע או"ז סי' של"א בשם ר"י בר שמואל ור"י מיסמפונט. וכן מבואר דפשיט"ל לש"ך. אכן האחרונים חשו לדברי מהרי"ט וכנ"ל, והביאו גם מדברי מהרי"ק⁶ שכתב שאין להקל בזה. ^{אוצר החכמה}

מקוה הסמוכה לאגם האם דינה כמעין

ב. עוד העיר הרב השואל שאפילו אם נחזיק את בור מי הגשמים למקוה של זוחלין, מ"מ הוא יש לדנו כמעין, שכן בחפירת הבור עלו מים, ור"ל דאם הוא כמעין הרי לא אכפ"ל שמימיו זוחלין⁷. אמנם יש לחשוש שהם מי האגם הסמוך וכתב שבוה באנו למחלוקת השיטות, דלרמ"א (סג"ב) דינו כמעין ואילו המשכנות יעקב הביא מן התוספתא - שפסקה הרמב"ם - שדין המים כמי תמצית, והנה החזו"א הסכים עמו שיש לצרף דברי הרמ"א כסניף לדון את החפירה כמעין. ('ומ"מ יש להקל גם בזה⁸'), בצירוף ספק מעין, והרבה חולקים על המשכנות יעקב⁹). והדברים צריכים ביאור וכדלהלן:

כתב הרמ"א (שם): ומותר לחפור מקוה בצד הנהר ולטבול בה, אף על פי שאין בה מ' סאה, דהא ארעא הלחולי מתחלחלת והואיל והוא סמוך לנהר ואנו רואין החלחולים שביניהם, שהמים באין מן הנהר דרך החלחול, דהיינו מנקבים דקים שבקרקע, הווי חבור (מרדכי ה"נ בשם ראבי"ה).

וז"ל ראבי"ה בעל השמועה, (מהדורת הגר"ד דבליצקי סי' תתקפ"ח): אבל אם היה חופר אצל הנהר, בכדי שאנו רואין החלחול או אצל מקוה שלם כי האי גוונא, נ"ל דהוי חיבור החלחול.

ה. כמש"כ בספרים הנז"ל.

ט. מקוואות פ"ג מ"ג ולהלכה בשו"ע ר"א ס"ב.

י. שם פ"ה מ"ב.

יא. ב"ק סז' ובהל' מקוואות שבסוף מנחות.

יב. ח"א יור"ד סי' מ"ט.

יג. שורש קנ"ו. ועימש"כ בדעתו במהרש"ם ח"א סי' קמ"ה.

יד. אכן מרן רבינו הקדוש מצאנו ז"ע בדברי חיים (ח"א יור"ד סי' מ"ב) כתב שיש לחוש לדעת הר"ש (פ"ה מ"ג) דמעין עומד אינו מטהר בזוחלין. אלא דבנידו"ד יש כאן כמה צירופים, ואין טובלין ב'מעין' עצמו.

טז. ברבו שאובין על מי הגשמים עי"ש.

והדברים ברורים שראבי"ה לא נחית כלל לחקירה מהו גדר מעיין ומהו גדר נהר או מקוה מים, וכל דברי ראבי"ה אינו אלא בהלכות חיבור, והיינו דאחר שהסיק לעיל מינה, דחיבור של שפוח"נ א"צ שיהיה בבת אחת, אלא גם נקבים דקים מצטרפים, הסיק דהו"ה חופר אצל הנהר או אצל מקוה שלם, הרי זה מתחבר דרך נקבי הקרקע.

ולפי כ"ז תמוה מה ענין הרמ"א לבאן, והלא גם לדברי הרמ"א אין לדון את הבור יותר מאשר האגם שלידו, וכיון שהאגם אינו מעיין אלא אסיפת מי גשמים בעלמא, לא יהיה הבור טוב ממנו. ואינו כמעיין, באופן שלא יצאנו מחשש פסול זוחלין.

ואם נרצה להעמיד הדברים, אולי יש להם מקום לפימ"ש"כ כמה אחרונים, בגדר מעיין. וכדלהלן.

במשכנות יעקב (מהדורת ירושלים סי' מ"ה) והו"ד בפ"ת (שם ס"ק כ"ח) כתב להשיג על הראבי"ה והרמ"א הנז"ל, שהעלימו עיניהם מתוספתא (פ"א הי"ד) שהביאה הר"ש (פ"א מ"ו) ופסקה הרמב"ם (פ"ט ממקואות ה"ג): החופר בצד הים בצד הנהר במקום הבצין הרי הן כמי תמציות. ולפי"ז כתב המשכנות יעקב להחמיר בכל בארות הסמוכות לנהרות שיש לספק שמקבלין מימיהן מגידי הנהרות, וא"כ לתוספתא יש לפוסלן. והוא חומרא גדולה מאד לחוש להכשר הרבה מקוואות.

גם רבינו מרן הדברי חיים זי"ע בפתיחה למקוואות (אות י"ב) העתיק דברי התוספתא והוציא מזה שאין להחזיק המקוואות שלהם כמעיינות להכשירן בזוחלין.

והאחרונים הרבו על דברי המשכנות יעקב מכמה אנפי, ובעיקר על יסוד דבריו שהניח שיש למעיין מקור עצמי מן תהום, וזהו שעושהו למעיין. אבל באמת רוב המעיינות מקורם במי גשמים ונהרות, המחלחלין במקו"א ובנקעין במקו"א, וכיון שהוא בוקע שלא במעשה ידי אדם, לזה שמו מעיין.

והגה"ק מליובאוויטש זצ"ל בצמח צדק^{טז}, האריך להשיג על המשכנות יעקב בנקודה זו, והביא מרחו"ל בכמה מקומות שמבואר בהם שמעיינות גיוונים מנחלים וממי גשמים^{יז}, ולפי"ז כתב דאין לפסול הבארות משום דברי התוספתא, דשאני התם שחופר סמוך לנהר ממש. ונביא לשונו:

[דהתם, המבואר בתוספתא] כיון שהן בצד הנהר ממש. אשר מפסיק ביניהן שטח מועט מהארץ. אין שייך לומר שבשטח מועט כזה תשנה הטבע את מי הנהר להיות מעיין הנובע ומים חיים. כי זהו רק פועל מעשה ידי אדם שחפר הקרקע. הניח מקום למים של הנהר שילכו לשם. ואין זה מעשה הטבע כלל. אבל כשהמקוה או הבאר רחוק מן הנהר ויש שטח גדול מאה אמה מפסיק ביניהן וכשחפר שם מצא מים נובעים דרך גיד

טז. יור"ד סי' קס"ז.

יז. ועיין מה שהאריך בזה גם בגלות עליות דף י"ג סוע"א ואילך.

הנובע. או כמה גידים. ולא בציצת הכותל כולו י"ל דהוי מעיין. וכמו כל המעינות הבאים ממי פרת דחשיבי מעיין גמור'.

והנה לדבריו יוצא שככל שרחוקה החפירה מן הנהר, כך יש לדונה כדבר העומד בפני ^{אוצר החכמה} עצמו, ואם רחוקה החפירה בשיעור מספיק ('מאה אמה'), הרי שאפילו אם מאגר המים הסמוך לה הוא אגם של מי גשמים, עכ"ז יש לדון את החפירה כמעיין. ^{אחי"ת 1234567}

ועדיין יש לנו להשוות דברי הרמ"א שיכול לחפור אצל הנהר, עם דברי התוספתא שהחופר אצל הנהר הרי זה מי תמצית. וכתבו כמה אחרונים" דהרי ראבי"ה איירי כשרואים החלחולין בעין, והתוספתא איירי כשאין רואין (ובזה ביארו המשך דברי התוספתא שמחלקת בין חופר בצד הנהר או בצד המעיין, דסמוך למעיין שכיחא גידין ולכן אפילו באין רואין).

העולה מכל זה, דאם החפירה סמוכה מאד, יש לתת עליה שם מקוה המים הסמוכה לה, מדין חיבור: אם נהר, אם מעיין, אם אגם. (ומהתוספתא אין לפוסלה, כל שרואים החלחול). ואם החפירה רחוקה איזה שיעור, יש לדונה לעולם כמעיין וכמש"כ הצ"צ ועוד.

ועתה נחזי אנן לענייננו: בנידו"ד היתה החפירה סמוכה לאגם של מי גשמים. נמצא ^{אחי"ת 1234567} לדברי הרמ"א, דאתי מדין חיבור, אינם מספיקים לתת עליה שם מעיין, כמובן. אלא רק לפימש"כ הצ"צ ועוד, דכל שעובדים המים בעובי האדמה, אפילו אם ברור שמקורם ממי גשמים, יש להם שם מעיין. אכן כ"ז אם החפירה רחוקה, ובנידונינו אין נראה שהיתה החפירה רחוקה כל כך. (ובמכתבו של הגרוע"נ קושלבסקי מפורש שהיה הבור "אצל האגם"), ולכן לכאורה גם דברי הצ"צ ודעימיה לא יושיעונו.

ואולי כך ביאור הדברים: הרב השואל צידד שהחפירה היא מעיין, משום המים שעלו בעת החפירה, אמנם אפשר שהמים הם מי האגם הסמוך, ואז לדברי הרמ"א דינם כמים הסמוכים אליהם, ובנידונו: אגם. ולדברי המשכנ"י הם גרועים מהם, ודינם כמי תמצית. הרי שלדברי רמ"א, דין המים הם, או מעיין משום שאנו נוקטים שהם מים מקוריים, או מי האגם, ולדברי המשכנ"י, דין המים, הם לעולם כמי תמצית, שכן לדבריו עולה מן התוספתא שכל חפירה בצד הנהר אין להכשירה. אכן הדברים כפי שהם כתובים בדברי הרב השואל ומענה החזו"א עדין אינם ברורים כה"צ"י.

יה. אבנ"ז יור"ד רע"ח משיב דבר ח"ב סי' מ, (בתשובתו להגרי"א ספקטאר, ועימש"כ הגרי"א בעין יצחק ח"א סי' ב).

יג. עוד בענין השגת המשכנ"י על הראבי"ה מן התוספתא ושיטת החזו"א בזה, עיין לקמן בהערה מספר נ"ט.

חשש וחילה במים הנזרעים לבור הגשמים ותקנה לזה

ג. על כל אלה באה תשובת החזון איש, בה כתב בפרוטרוט את המעשה אשר יעשה. תחילה כותב לו דכל שיש מ' סאה מי גשמים בבור, יכולים לשפוך מים שאובין עד שירדו לבור הטבילה, ואין לדון את הבור כמקוה של זוחלין וכאשר יבאר מיד. אכן ב' תנאים התנה, והראשון: שבשעת שפיכת השאובין לתוך בור מי הגשמים, 'הא הנקב שבין המקוה לבור פקוק בשעת שפיכת השאובין, ואח"כ יפתחו את הנקב ויבואו המים למקוה'. ונבאר בזה טעם הדבר:

הבאנו לעיל מדברי אחרונים שחששו שמקוה של זוחלין אינו מטהר שאובין, וראינו שגם החזו"א עומד בשיטה זו. אמנם מצינו שהחמירו יותר, והיינו שאפילו אם הבור של גשמים אינו זוחל, מ"מ כיון שבשעה שמכניסים אצלו מים שאובין מצד אחר, עי"ז המים מקלחין מיד לבור הטבילה, גם בזה באנו לחשש זוחלין. והנה היה מקום לחלק בין כשהזוחלית היא בבור הגשמים המטהר, שאז אינו יכול לטהר השאובין ראין שם מקוה עליו, לבין כשהזוחלית היא במים המיטהרים דבכה"ג לית לן בה², דאל"כ תיקשי לן ממשנה שלימה (שם פ"ו מ"ח): היה בעליון ארבעים סאה ובתחתון אין כלום ממלא בכתף ונותן לעליון עד שירדו לתחתון ארבעים סאה. הרי שלא חשו לזוחלין בכה"ג³. וכבר עמד בכ"ז מרן החזו"א במקו"א כ"ז ח"ל:

'פ"ו מ"ח. ממלא בכתף ונותן לעליון עד שירדו לתחתון מ"ס - מכאן מוכח ג"כ כפירוש ר"ש כ"י ברישא דמתני' שהשאובין מתטהרין בזוחלין, דאל"כ כששופך לעליון בזמן שהוא מלא והן זוחלין אינן חיבור למקוה והוי כשופך על הארץ ויורד לתוך המקוה ולתנא דמתני' פ"ד מ"ד בעינן רבי' והמשכה וכל המקוה לכו"ע בעינן רבי', והכא מכשרינן בכל המקוה, אלא ה"ט דשאובין מתטהרין בזוחלין כשהן מחוברין למקוה שלם, ואין לומר דהכא ה"ט דאיירי בשופך כזעם ואנו בטוחין דרוב השאובין יורדין לפנינו ודוחין את מי המקוה לחוץ וכמש"כ לעיל סי' ב' סק"ח, דהכא משמע אף שאין בעליון רק מ"ס מצומצמות וא"כ תכף כשיוצאין המים כשרים לחוץ יפסלו השאובין את העליונה אלא ודאי שכבר נטהרו השאובין בהתחברן למקוה, ומיהו י"ל שכל טפה וטפה של השאובין מתטהרה בבאה לפנינו קדם שנדחו מן המקוה לחוץ אף שנעשין ב' הפעולות בב"א⁴, ואין לומר שכבר נטהרה

ב. וכ"כ כמה אחרונים לצדד, עיין אמר"מ שם ועיין מה שאסף הגרי"ד גולדשטיין זצ"ל בליקוטי הערות לתשו' חת"ס חיוור"ד סי' ר"ג.

בא. ומצינו בספרי אחרונים איזה תירוצים ע"ז המיוסדים על אוקימתות שונות במשנה והדברים דחוקים. אמנם ראה לקמן הערה מדברי המאירי.

בב. מקוואות סי' ג' אות ב.

בג. הובא למעלה לעיל אות א'.

בד. בסברא זו עמד גם הגה"ק מהארנסטייפל זצ"ל בעמק שאלה חיו"ד סי' ס"ד ובמשנת ר"א (שור"ת סי' כ"ו) עי"ש שהאריך דבכה"ג שהזחילה אינה מעצמה אלא מחמת המים הבאים, שכל טיפה דוחה מקצת ממים הראשונים, נמצא דכל מקצת זחילה הוא התחדשות, ולא מהני להחשיב את

אה"ח 1234567

המפת קדם שבאו שאובין ג' לוגין ו"א שכיון שחסר מפה אחת מן המקוה אין השאובין משלימין שיעורה, וכשיבואו ג' לוגין יפסל, [אחרי כותבי ראיתי שהר"ש לא החליט הדבר ס"ל ב"ה שאפשר לפרש מתג' במעמיק הסילון עד שנעשה אשבורן ב' ומיהו קשה לפ"ז למה נקט תחתון ועליון ליתני זה בצד זה, ועי' פ"ג מ"ב ויטהרו העליונים כו' ובר"ש שם דאטיא כר"מ ודוחק אבל אי זוחלין מטהרין שאובין א"ש].

אוצר החכמה

אכז סו"ס לדינא ב' החמיר בזה החזו"א לחוש דאין הזוחלין מטהרין ואינן נטהרין. ולכך הציע כאן לפקוק בור הגשמים בשעה שנותנים לתוכו המים השאובין, ורק כשנתמלא הבור מן המים השאובין, אז פותחין אותו, והמים מקלחין לבור הטבילה. וכך היה תיקון מקוואות שבעיה"ק ירושלים, כמש"כ הגרימ"ט בקובץ המאסף (שנת תרס"ד חוברת ז' ועיין גם במכתבו של הג"ר יעקב לנדא הנדפס בספר טהרת המים להגר"ג מלושקן, מהדו"ד דף קפ"ד, הו"ד בספר מקוה מים ח"א דף כ"ט) כ"ה כ"ב.

אוצר החכמה

אב"ל בספרו (יור"ד קכ"ג סק"א, 'סדר עשיית מקוה') הציע מרן תיקון חדש באופן אחר וז"ל שם: 'והנקב המקלח למקוה צריך להיות גבוה מהנקב המקלח מי העיר לאוצר המים, כדי שיבואו מי העיר לאוצר המים במקום אשבורן. שאם נקב המקוה נמוך, נמצאו מי העיר זוחלין תיכף למקוה, ואין להקל בכולו שאוב ע"י זריעתן במים זוחלין. אף שהזוחלין צפין על מ' סאה אשבורן'. והיינו שיש לתקן שכניסת המים השאובין לבור מי הגשמים, תהיה למטה ממקום נקב יציאת המים לבור הטבילה, ששם המים באשבורן ואינם זוחלים. שאין המים זוחלים אלא אותם שמעל הנקב. וקי"ל (שו"ע שם סי' ר"א סעיף נ') כרא"ש, רזחילה מעל מ"ס

כל המים כזוחלין, וא"כ ברגע הראשון של נפילת הטיפה בשעה שנוגעת במים קודם נפילתה לתוכו הרי אין עדיין הזחילה שתהא ע"י נפילה זו, וכל טיפה וטיפה יש לו מ' סאה בבור שאינו זוחל עדיין ולא יזחול אלא אחר כניסתו לתוכו ושפיר מהני ההשקה על כל טיפה וטיפה ברגע הנגיעה. ע"ש.

כה. כנ' צ"ל: וס"ל. אבל לא ידעתי איפה מצא כן בר"ש, ואולי כונתו, דלדבריו יש להעמיד המשנה במעמיק הסילון וכו'.

כו. ראה לקמן הרחבה בנקודה זו ויבואר שם.

כז. כנראה מחמת סוף דבריו הג"ל 'אחר כותבי וכו'.

כח. וע"י מש"כ הג"ר זוסמאן סופר אב"ד פאקש, בשו"ת ריב"א (חאו"ח ויור"ד במפתחות שבסוף הספר הל' מקואות סי' ס"ט, הו"ד בליקוט הערות שם) דאי נימא דזוחלין לא מטהרו שאובין 'היה ראוי מתחילה לסתום הנקב ולשפוך שאובין לכשרה ואח"כ יפתח הפקק ותיזל אחרת, ולא שמענו שצריך לעשות כן...'.
כט. ומצינו למאירי במקוואות שם על המשנה של ממלא בכתף שכתב וז"ל: שאם היה העליון שלם והתחתון חסר או אפילו שאין בו כלום ממלא בכתף ונותן לעליון שהרי מקוה כשר אינו נפסל בשאובה ואחר כך יורדין משם ארבעים סאה לתחתון ונעשה מקוה כשר. עכ"ל. וכתב שם מהר"ר אברהם סופר וז"ל: רבינו הוסיף זה על המשנה ולענ"ד טעמו כי אם יורדין בעוד שהוא ממלא לא נטהרו השאובין כי המקוה זוחלת ואף זוחלת למעלה ממ' סאה מביא רבינו לעיל פ"ה מ"ג שפסול וכו'. ע"כ. ואם נכוז הדיוק, הרי זה כאמור מעלה.

אינה פוסלת את כל המקווה. ויש כאן ריוח בתרתי. שהמים מגיעים לאשבורן ולא למקוה של זוחלין, והמים עצמם נחים מזחילתן.

ויש שהעירו ע"ז (הגרצ"פ פראנקל, הגר"י גרינוואלד מפאפא^{לא}) שכיון שהמים באים למטה בדוחק הרי הם דוחקים את המים לעלות למעלה, ונמצא שהמקוה כולו זוחל, גם המים שמתחת לנקב. ובוה לא יוכשר אפי' למ"ד דזחילה מעל מ"ס אינה פוסלת. אבל כל השגה זו אין לה קיום רק אם מקום כניסת המים השאובין הוא ברצפת בור הגשמים^{לא}. אבל באמת תקנת החזו"א אינה אלא שיהיה נקב כניסת המים השאובין נמוך מנקב קילוח המים לבור הטבילה, ולעולם אפשר דעדין יש מ' סאה מתחת לנקב כניסת המים באופן שהמים השאובין מתחברים למ"ס שאינם זוחלים כלל, וא"כ בכה"ג אין מקום להשגה. בר מן דין לדעת החזו"א (בתשו' שלפנינו וש"נ לספריו) אין גדר זחילה אלא על המים היוצאים עתה מן הסדק. ראה לקמן, וא"כ לשיטתו אין כאן השגה כלל.

והנה, פשיטא שעצה זו שכתב החזו"א בספרו, לתקן שכניסת מים השאובין יהיו מתחת נקב היציאה, מציאות זו לא היתה שייכת במקוה שעליה נשאל כאן, ששם שפכו השאובין בכלים לתוך הבור (על גדותיו) ולא באו המים השאובין בצינור כלל. אכן ישל"ע מפני מה לא ניחא ליה לחזו"א בספרו, בתקנה זו של פקק. ואין לומר דהוא משום חששא דהויתו בידי אדם (ראה ביאור הענין לקמן אות ד'), שכן בספרו לא החמיר בזה (כמו שהבאנו שם). ולקמן באות ה' העלנו השערה שמא החזו"א לשיטתו מואן בפקק. עי"ש.

אם יש לחוש בהסרת הפקק משום הויתו בידי אדם

ד. אכן יש שפקפקו בתיקון זה (אשר כנז"ל נהג בכמה מקומות), משום דהסרת הפקק ע"י האדם, אחר שנתמלא בור מי הגשמים, יש לדנוג כהווייה ביד אדם דפוסלת את המקוה. וכמו דקי"ל גבי נט"י דהסרת הברזא מן החבית שעל ידה יוצאים המים, חשיב כח גברא (או"ח סי' קנ"ט ס"ט והוא מן הרא"ש והמרדכי, ועי"ש במג"א שהביא ג"כ מאגודה). והאחרונים האריכו בזה, אם יש מקום לחלק בין נט"י למקוה. ומצינו בזה דברים בספר חזו"א, שלדעתו כל כה"ג לא חשיב תפיסה ביד אדם, והדברים עולים בקנה אחד עם האמור כאן. וז"ל (יור"ד סי' קכ"ו אות ב'): 'וע"ד פתיחת הברזא ע"י אדם אי נחשבו המים הבאים בכה ראשון כבאו בכה אדם ואם יש לחוש שכאו ג"ל בכה ראשון הרי יש כאן פסול ג"ל, כבר נתבאר לקמן

ל. הר צבי יור"ד סי' קע"ד בתשובתו להגרי"א העניקו, ושם לא הביא דברי החזו"א, אלא השיב במענה לצינור מקוה שהביא לפניו הגרי"א.

לא. ויען יוסף ח"ה יור"ד קצ"ט ס"ק ב' ושם בהערה, ויען יוסף על משניות מקוואות סי' כ"ב פ"ה מ"ה אות י', מהדורת תשס"ט עמ' ק'.

לב. וכך היה תיקון המקווה שהובא לפני הגרצ"פ בהר צבי שם: על דבר המקוה שבונים בור מסויד בצימענט (מלט) והגשמים יורדים לתוכו ע"י צנורות של חרס פשוטים ומצדיהם בונים מקוואות לטבילה שממלאים אותם עי"ז ששופכים לתוך הבור ממימי העיר, והצנור שהמים יורדים בו הוא מגיע עד קרוב לשולי הבור, ולפיכך מובן מה שפקק בזה, ולא כן בתקנת החזו"א וכנ"ל. (ועיין חילופי דברים בין הגרצ"פ להגרי"א על נקודה זו, ברשמי שאלה יור"ד סי' ט"ו).

¹²³⁴⁵⁶⁷אוצר החכמה

סי' ק"ל ס"ק י"ז דזה לא מקרי ע"י אדם דלענין פסול ע"י אדם בעינן דוקא שהוגבהו המים ע"י כחו וחוזרין למקוה, וכמש"כ בהדיא הר"מ פ"ד ה"ג דלא בעינן כולו בידי שמים ולפיכך כופה ושובר, וכש"כ דנמילת הפקק לא פוסל¹²³⁴⁵⁶⁷. (ועיין גם מש"כ שם סי' ק"ל אות י"ז, וכבר קדמו בזה בתשרי העמק שאלה יור"ד סי' נ"ד עי"ש) לג.

¹²³⁴⁵⁶⁷אוצר החכמה

וכבר ידועים דברי החת"ס (סי' רי"ג) שכתב דהסרת הפקק חשיב הסרת מניעה, והסרת מניעה לא חשיבא הויה ביד אדם. וראוי להעתיק כאן מיומנו של הגאון האדר"ת הנמצא בכת"י (ובעז"ה יראה אור בקרוב ע"י מכון אהבת שלום בירושת"ו): 'אמר לי הרב ר' זעליג דוב מרגלית נ"י האבד"ק דאנקרע ששאל להרב ר' מאיר שמחה הכהן נ"י הגאבד"ק דינאבורג ע"ד הח"ס שהיו' ע"י מהרה היא גם הסרת מניעה ע"ש, השיב שבשעת הדחק יש להקל. והרב ר' אמר שדברי הח"ס הם דברי שמוות, ונבהלתי לשמוע קלות הדעת ממי שהוא רב יושב כסאות למשפט הוראה לדבר דברים כאלה על אור עולם הח"ס ז"ל, אשר בצדקתו ורוחב לבבו כפתחו של אולם הוא כאחד הראשונים ומי כמוהו מורה בכל חדרי תורה, ובעזה"ר רבו הקופצים בראש שלא למדו כל צרכן, ולא שימשו כל עיקר שימוש ת"ח, אשר לחד מ"ד עדיין הוא ע"ה. ואני השבתי שכדאי הח"ס לסמוך עליו גם שלא בשעת הדחק ומה זו שאלה לרבנים שבדורינו, שלא שימשו לת"ח וכ"א מולך מעצמו ומעודם לא עסקו בהוראות, ע"ד שר התורה עמוד ההוראה הח"ס ז"ל, אשר גם בשימוש רבותיו אין דוגמתו בין אדירי הגאונים¹²³⁴⁵⁶⁷.'

¹²³⁴⁵⁶⁷אוצר החכמה

לחוש לדעת הראב"ד ד'עד רובו' במים

ה. עוד כתב מרן החזו"א להתנות: 'וידקדקו שיהי' השאובין פחות מהכשרים שבבור'. חידוש גדול למדנו כאן, דחייש החזו"א לשיטת הראב"ד, דנתן סאה ונמל סאה, עד רובו, הוא גם במים, וכיון שכך, בפעול אי אפשר לעשות 'זריעה', אלא פעם אחת בימות החמה בלבד. וכ"ז זה הוא דלא כשיטתו הידועה, שנתן יתרון למקואות העשויות ע"י זריעה והסיק שאין לחוש לשיטה יחידאה זו (לדעתו). ולפ"ר סתר בזה משנתו. ואמנם נראה שיש לבאר הדברים ולהשוותן אהרדי, ולצורך כך נסדר עיקר הדברים בקיצור ומתוך כך נבוא אל הביאור. והנה הדברים ארוכים מאד ומשתרגים להרבה ענפים ואנו נצמצם הדברים רק הנצרך לבאר דברי החזו"א בספרו ובמכתבו זה:

תנן (מקואות פ"ז מ"ב) היו בו ארבעים סאה, נתן סאה ונמל סאה כשר. וע"ז שנו בגמ' (יבמות פב, ב): 'ואמר רב שילא בר יהודה אמר רב אסי אמר ר' יוחנן, עד רובו. היינו שלעולם צריך שיהיו מי הגשמים רוב, ומים הנזרים מיעוט. ורוב הראשונים פירשוה למשנת מקואות הנ"ל, דאיירי במי פירות, דע"ז אמר ר' יוחנן שאם רבו מי פירות על מי גשמים,

לג. 'וסיפר הג"ר יצחק שלמה אונגאר זצ"ל רב דק"ק חוג חתם סופר בב"ב יצ"ה, כשהתחלתי לשמש כרב בדיר יאסין וכיום גבעת שאול, בניתי מקוה ובאתי לשאול את החזו"א בענייני המקוה בין השאר שאלתי על מי גשמים שהיו על הגג ועשינו חור בגג מול המקוה עם סתימת גומי על הגג השאלה היתה כשמוציאים את הפקק האם המים הראשונים שיוצאים מכח זה נחשבים ככח גברא. וכמדומה שהכשיר'. - מעשה איש, ח"ד עמ' צ"ט.

פסול. אבל כשנותן מים שאובין לתוך מי גשמים, אפילו כל היום כולו, שפיר דמי. דתיכף שבאו המים השאובין למי גשמים נכשרו. וכדתנן (שם פ"ו מ"ח): היה בעליון ארבעים סאה ובתחתון אין כלום ממלא בכתף ונותן לעליון עד שירדו לתחתון ארבעים סאה. ומפורש שא"צ שיהיו רוב מי גשמים. וכדברי הני ראשונים סתם מרן בשו"ע (ר"א סכ"ד): 'אבל במים שאובים שנפל סאה למ' סאה כשרים, ונטל מתוכן סאה אחת ונפל לתוכן סאה מים, כשרים, אפילו עשה כן עד עולם, כשר'.

אמנם כו"כ מן הראשונים פירשו דהא דתנן נטל סאה ונותן סאה היינו במי גשמים וגם ע"ז אמר ר' יוחנן עד רובו. והם הרמב"ם (פ"ד ה"ז) והראב"ד (בעה"נ ס"א ה"ה). וכתב הש"ך שם בשם הרשב"ץ דראוי לחוש לדבריהם. אמנם הני ראשונים אינם עומדים בשיטה אחת ממש, באופן שכשרות מקוואות העשויות בוריעה דידן לכאורה שנויה ביניהם וכדלקמן. **דהנה** אותם ראשונים שפירשו דאזהרת 'עד רובו' קאי גם אמי גשמים, מוטלת עליהם חובת הביאור, למשנה דממלא בכתף. וכנ"ל. וכתב בב"י שם, דהרמב"ם יפרש דעד רובו הוא רק משום מראית העין, אבל בההיא דממלא בכתף שאינו נטל ביד, אלא דהמים נופלים מאליהם, שפיר דמי, עכ"ד. נמצא לפי"ז דהרמב"ם יכשיר זריעה שלנו דדמי ממש למתני' דממלא בכתף. שאין כאן נטילה ביד.

אכן בשיטת הראב"ד מצאנו מבוכה, ועיקרה משום שהראב"ד עשה כמה מהדורות לחיבורו שער המים, ובכל מקום שינה הלכה זו, כמש"כ בחזו"א (ליקוטים למקוואות סי' ג' אות ג). דבמקו"א (בסי' ג') כתב הראב"ד לבאר משנת ממלא בכתף, (דלא תסתור שיטתו דעד רובו הוא גם במים) דשם איירי בשפך מ' סאה מצומצמות, ומכשירים במחצה על מחצה. ולפי"ז אם שופך הרבה בלא שיעור, פסול. ולדבריו המים הנעשים בהכשר זריעה שלנו, פסולין. אמנם במקו"א (בסי' א') כתב דמחצה על מחצה פסול, וא"כ ע"כ אינו יכול לתרץ **המשנה** באופן זה, וע"כ יש לומר דלפימש"כ במהדורה זו, ס"ל דג"ס וג"ס עד רובו הוא רק משום מראית העין (כהרמב"ם הנז"ל), ובממלא בכתף ליכא משום מראית העין, וא"כ יכשיר זריעה שלנו.

ופי"ם החזו"א שמש"כ התשב"ץ והש"ך להחמיר כהראב"ד, כוונתם לשיטת הראב"ד במהדורה זו, שהכל משום מראית העין, באופן דזריעה שאין בה משום מראית העין, דדמיא לממלא בכתף, שפיר דמי, ולא כתבו להחמיר כראב"ד במהדורה אחרת, שלפיה גם זריעה תפסל עכ"ד.

ואחר כל זה, עדיין צריך ביאור, מפני מה כאן החמיר החזו"א לרב השואל, לחוש כדעת הראב"ד גם בזריעה. ואמנם הדבר יתבהר כשנדקדק בדברי החזו"א, מפני מה לשיטתו אין בממלא בכתף חשש של מראית העין. ונעתיק דבריו כלשונו:

"ונראה דאף לדעת הראב"ד דפוסל במקוה שמימיו נבלעין ומשלימין אותן בשאובין עד שיהא רוב כשרין ולא מחצה על מחצה, מ"מ בממלא בכתף במקוה השלם וירד לריקני מודה דהא מעיקר הדין מתכשרין השאובין כשנזרעו במקוה שלם אלא במקום דנראה כנטל הכשרין פסול מדרבנן. וזה דוקא בנחו השאובין במקוה ואח"כ נטל מן המקוה

או אח"כ נבלעין בקרקע, אבל בשופך שאובין למלא ויוצאין נראה כאילו השאובין יוצאין לד' וכשר, וזה מוכח ממתנ' דתנן ממלא בכתף".

נמצא דלדברי החזו"א, היכן שהמים השאובין נחים ואח"כ הם יוצאין (ולא חילק אם יוצאין ביד או מאליהם) אז יש לחוש למראית העין ואז לראב"ד פסול. ואמנם היכא שהמים יוצאים מיד, אז אין כאן מראית העין וגם הראב"ד (במהדורה זו) יודה שכשר. ולכן בכל זריעה שלנו שהמים יוצאין מיד החוצה לבור הטבילה, כשר גם לראב"ד.

אמנם לפי"ז ב"ז הוא דוקא בזריעה שלנו, אבל כשעושים זריעה לבור פקוק כמנהג שעשו בירושלים ובעצת החזו"א כאן, (והיינו משום שלא היתה אפשרות אחרת, וכמו שביארנו לעיל) והמים השאובין נחים בבור ואח"כ יוצאים, בכה"ג לפי סברת החזו"א, שייך כאן מראית העין והמים לא יוכשרו לדעת הראב"ד. ונמצא דממעם זה החמיר החזו"א כאן לחוש לראב"ד שלא ירבו השאובין על הגשמים, דכל שהמים נחים, מחמירין עד רובו.

ואם כנים הדברים, הרווחנו גם להבין דברי חכמים, מפני בחר החזו"א לענין הכשר שאובין בזוחלין (לעיל אות ג') לעשות באופן שיכנסו השאובין לתחתית המקוה, ולא ניה"ל לעשות פקק כמנהג ותיקין, והיינו משום דלשיטתו בכה"ג שעושים בפקק, אין יוצאים ידי שיטת הראב"ד, דלדבריו כל שהמים נחים יחמיר הראב"ד דעד רובו. ודוק בזה.

בשוללי הדברים יש להעיר דכל קוטב שיטת החזו"א בענין זה, סובב ע"כ דלדבריו גם הראב"ד ס"ל דעד רובו הוא משום מראית העין, אבל רבים מן האחרונים פליגו וס"ל לראב"ד הוא מעיקר הדין ועל צבאם מרן הק' מצאנו בדברי חיים וז"ל לה: 'להרמב"ם יוכל להיות דהמעם משום מראית עין כדברי הרמב"ם ז"ל אבל לראב"ד לפי הנראה מפשט דבריו משמע שהוא מדאורייתא אך מש"ס יבמות הנ"ל נראה להדיא שהוא דרבנן ואך על כל פנים שאינו מפני מראית עין רק פסול ממש כמו שיראה המעיין בדבריו: עכ"ל.

ונראה דכוונתו למש"כ הראב"ד שם (סי' ג' אות ג') להוכיח דשאובין דרבנן, מגמ' יבמות הנז"ל, ושם הביאו מאן דס"ל דבפסול דרבנן לא בעי רובא לבטלו אלא אפילו חד בחד גם מבטל, ושאלו ע"ז בגמ', ובדרבנן לא בעי רובא, והא א"ר יוחנן נ"ס ונ"ס עד רובו. וכתב הראב"ד 'אלמא אפילו ברובו נמי דרבנן קרי לה', משמע דס"ל לראב"ד דאם שאובין היה דאורייתא, אזי נ"ס ונ"ס גם היה פסול מדאורייתא, אלמא שאינו משום מראית העין אלא פסול ממש.

לד'. וקשה, דהתינח שמשום כך יש להכשיר את הבור שלמעלה (בור מי הגשמים), משום דנקטינן דכל המי גשמים נשארו בו והשאובין הן שיצאו, אבל הבור התחתון (בור הטבילה) איך נכשר, אחר דנקטינן דכולו שאובין. ויש לומר דכיון דעיקר הדבר הוא משום מראית העין, אין אנו עסוקין עתה בבור התחתון, ומספיק שאין ניכר מהמעשה שמוציא מהבור העליון את כל המי גשמים, שלא נטיל עליו גזירת עד רובו. ועיין. וואמנם באמת לא ברירא לי, אחר שהסכים החזו"א דגם הראב"ד ס"ל רק משום מראית העין, אמאי לא הוה ניה"ל בסברת הב"י בדעת הרמב"ם, שחילק בין נטל ביד לבין יצאו המים מאליהם וצ"ע.

לה. שו"ת ח"א סי' ל"ז.

וכבר הביאו שכן מפורש בספר האשכול (מהדורת הרצב"א, הל' מקואות סי' נ"א, אם נסמוך על ^{אוצר החכמה} חזקת הספר ובפרט בדברים פלאים כאלה וד"ל) וז"ל שם: ויש מי שאומר דנתן סאה ונטל סאה דפסול אי לא נשתייר רבו במים שאובין שנתן לתוכו נמי דינא הכין, ומשום מראית העין אסור וכו' ויש מי שמוסיף דהא דאמר בפרק הערל צריך שישתייר רובו לאו משום מראית עין אלא מדינא קאמר וכו'. עכ"ל. ^{אוצר החכמה}

וכן משמע מתשו' מהר"ם (שו"ת הרשב"א ח"א סי' תש"ל) שהוכיח מדין דעד רובו, דבכל ענין אמרינן חוזר וניעור, ולכך חוזרת הסאה וניעורה ומצטרפת לפסול המקוה. ומבואר שפסול ממש ולא משום מראית העין. וצ"ע.

עוד באו בתשובת מרן החזו"א כמה עניינים וגדרים הידועים גם מתוך ספריו: בגדר זחילה שאינה ניכרת, בחידושו דהמשכה לא בעינן ג"ט במקום שהמים מכונסים בגומא, ועוד כאשר ימצא המעיין.

שאלת הגאון רבי מאיר ליבערמאן זצ"ל ^{אוצר החכמה}

רבי מאיר ליבערמאן זצ"ל

רב דיעלענעווא יצ"ו

הרה"ג רבי מאיר ליבערמאן זצ"ל לוי נולד בעיירה סטויבץ הסמוכה למיר בפולין ה'ליטאית' (Stolpce כיום בבלרוס). בשנת תרנ"ג לאביו הרה"ג ר' שלמה ליבערמאן, ולזקנו הגאון רבי משה דוד זילבערג, מלפנים רבה של מעזריטש שבפולין ואח"כ יושב על מדין בק"ק בריסק י"י.

לו. ע"פ מידע שנתקבל מנכדיו שליט"א. ברכותינו שלוחה בזה לידידינו הרה"ג רבי אלי' מאיר רייך שליט"א, על טרחתו באיסוף ועריכת קרי התולדות (המערכת).

לו. הגאון ר' משה דוד זילבערג (שינה את שם המשפחה של בנו בכדי להתחמק מגזירת הגיוס ע"י שנרשם כבן יחיד להוריו) נולד ברבזעוויץ, ואחר נשואיו לבת אחד מתושבי העיירה סטויבץ התגורר שם. הוא לא רצה להתפרנס מרבנות ושימש כשו"ב. לימים כשנישא בנו ר' שלמה וחיפש לעצמו במה להתפרנס, לימדו אביו מלאכת השו"ב ומסר לו את משרתו בסטויבץ. בגין כך נאלץ האב לקבל על עצמו עול הרבנות, ונתקבל כרב בעיר מעזריטש בפולין וכיהן שם ברבנות כמה שנים. למרות שהיה מתנגד, ורוב בני העיר היו חסידים שנסעו לצדיקי פולין, היה מקובל ואהוב על בני העיר. לאחר כמה שנים מררו את חיו איזהו מתושבי העיר (מחמת שהבחינו לובש שלייקעס (כתפיות) שאז הי' דבר חדש ולא הי' מקובל עדיין) עד שהוצרך לילך מן העיר ואז קבע מושבו בעיר ווארשא, וכדי להתפרנס לימד את בניו של נגיד א'. באותו זמן התוודע להגרי"ד מבריסק זצ"ל בעל "בית הלוי" שביקר בווארשא. הגרי"ד התפעל מידיעותיו המופלאות בתורה, ומינה אותו לדיין בבריסק. במשרה זו שימש עד פטירתו בשנת תרס"ד. אחר פטירתו כיהן כדיין במקומו, חתנו הג"ר חיים יעקב שולמאן זצ"ל מח"ס "עקבי חיים" שעבר אח"כ לשמש כרבה של